

Yayın Geliş Tarihi: 31.07.2024
Yayına Kabul Tarihi: 06.01.2024
Online Yayın Tarihi: 15.03.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1525248>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 323-345
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ÇOK KUTUPLU ULUSLARARASI SİSTEMDE STRATEJİK OTONOMİ KAVRAMI VE ÖNEMİ

Burak ÇAKIRCA*

Öz¹

Uluslararası siyaset sahnesinde yaşanan gelişmeler, uluslararası sistemin yapısının ne olduğu konusunda tartışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 2.Dünya Savaşı ile birlikte ABD hegemonyasında kurulan liberal uluslararası sistemin, Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte mutlak zafer kazandığı ve uluslararası sistemin tek kutuplu bir hali ifade ettiği kabul edilmektedir. Ancak tarihsel süreç içerisinde yaşanan gelişmeler ve yeni yükselen güçlerin varlığı, uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıya karşılık geldiği kabulünü ortaya çıkarmıştır. Özellikle Koronavirüs pandemisi ve Ukrayna-Rusya savaşında liberal uluslararası sistemin yapıtaşlarından olan uluslararası örgütler etkisiz kalmıştır. Bu durum çok kutupluluğun da tescili olacak biçimde ulus-devletlerin yeniden uluslararası siyasetin temel aktörleri haline gelmesine yol açmıştır. Diğer yandan çok kutupluluk kendi kendine yardım ilkesini de bir zorunluluk haline dönüştürmüştür. Stratejik otonomi kavramı devletlerin bağımlılıklarını gidermek ve en uygun seçeneği belirleyebilmek için dengeleme davranışı olarak tanımlanabilir. Bu noktada bu çalışma, stratejik otonomi kavramının çok kutuplu uluslararası sistemde devletlerin dış politika tercihlerinde uygun bir davranış olup olmadığı sorusunu merkeze almaktadır.

***Anahtar Kelimeler:** Stratejik Otonomi, Uluslararası Sistem, Çok Kutupluluk, Dış Politika.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çakırca, B. (2025). Çok kutuplu uluslararası sistemde stratejik otonomi kavramı ve önemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (1), 323-345.

*Dr. Öğretim Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-6035-7162, burak.cakirca@btu.edu.tr.

¹ Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

THE CONCEPT AND IMPORTANCE OF STRATEGIC AUTONOMY IN MULTIPOLAR INTERNATIONAL SYSTEM

Abstract

Developments on the international political scene have led to the emergence of debates on the structure of the international system. After World War II, it is accepted that the liberal international system, which was established under the hegemony of the USA, won an absolute victory with the end of the Cold War, and the international system expressed a unipolar. However, developments in the historical process and the existence of new rising powers have led to the acceptance that the international system corresponds to a multipolar structure. Especially during the coronavirus pandemic and the Ukraine-Russia war, international organisations, which are the building blocks of the liberal international system, were ineffective. This situation has led to the re-emergence of nation-states as the main actors in international politics, which is also a confirmation of multipolarity. On the other hand, multipolarity has also turned the principle of self-help into a necessity. The concept of strategic autonomy can be defined as the balancing behaviour of states in order to overcome their dependencies and determine the most appropriate option. At this point, this study focuses on the question of whether the concept of strategic autonomy is an appropriate behaviour for states' foreign policy choices in the multipolar international system.

Keywords: *Strategic Autonomy, International System, Multipolarity, Foreign Policy.*

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi akademik camiada uluslararası sistem ile ilgili yürütülen tartışmanın tek kutupluluk eksenine kaymasına sebep olmuştur. Tek kutupluluk güç parametrelerinin ölçümüne paralel olarak bir aktörün üstünlüğüne atıfla kullanılır. Liberal Uluslararası Sistem olarak tanımlanan ABD hegemonluğunda, serbest piyasa ve demokrasi gibi ilkelerin uluslararası örgütlerin koruyuculuk şemsiyesi ile araçsallaştırılmasını ifade eden durum, Sovyetlerin yıkılması ile mutlak bir zafer olarak nitelenmiş ve uluslararası sistemin tek kutuplu hale dönüştüğü ileri sürülmüştür. Bazılarınca tarihin sona ermesi noktasına gidecek kadar ileri boyutta olan tek kutupluluk ABD'nin mukimliğini ifade etmişse de (Fukuyama, 2003), gerek uluslararası siyasette yaşanan gelişmeler gerekse de hegemon unsurun kendini algılayışı ve tanımlayışındaki farklılık, uluslararası sistemin artık çok kutupluluğa evrilen bir kabulünü de beraberinde getirmiştir. Uluslararası sistemin yapısının ne olduğunun net bir tanımına ulaşmanın zor olması, onun çok katmanlı ve dinamik bir sürecin ürünü olmasından kaynaklanır. Güç tanımlaması merkezinde hareketli ve süreklilik unsurlarının izinin takip edilmesi bu bağlamda cari sistemin ne olduğu tanımlama çabasında bir zorunluluk halini almaktadır.

Güç kavramının uluslararası ilişkilerin tarihi içinde yaşamış olduğu değişim çizgisi, sistemsel düzeyde açıklama ve anlamlandırma çabalarını belirlediği gibi,

sistemin karakterini de ortaya koymaktadır. Doğru bir sistem analizi bu bağlamda gücün değişen doğasını dikkate almayı gerekli kılmaktadır. Güç mevcut uluslararası sistemi de tanımlamaya imkân tanıyacak biçimde üç kapsamda değerlendirilebilir. En üstte konumlanan güç askeri güçtür, burası güncel güç parametreleri çerçevesinde ABD'nin tek kutupluluğunun devam ettiği sahadır. İkinci kısımdaki güç ekonomidir ki, burası uluslararası sistemin çok kutupluluğunun en bariz kendini gösterdiği alandır. Üçüncü güç unsuru ise ulusaşırı ilişkiler alandır ki burası tam bir anarşi mekanıdır ve burada bir sistem aramak bile yanlıştır (Nye, 2010).

Uluslararası sistemin çok kutuplu yapısı üzerine tartışmalar hem Batı hem de Batı dışı alanlarda üretilen dış politika söylemlerine temel teşkil etmektedir (Wagdy, 2022). Tek kutupluluğun sona erdiğine dair yapılan vurgu, uluslararası sistemin yeni haline dair bir göndermeyi içerdiği kadar, aynı zamanda uluslararası ilişkilerin yeniden yapılandırılması konusunda bir ihtiyaç ya da isteği de ifade etmektedir. Dolayısıyla uluslararası sistemin yapısını anlama çabası uluslararası politika gerçeklerinden bağımsız olarak gerçekleştirilemeyecek bir faaliyettir. Batı dışındaki yükselen güç unsurlarının ABD'nin tek kutupluluğuna karşı muhalefetinin ve bunları tüm politik mahfillerde fırsata dönüştürme faaliyetlerinin yanında, Batı'da pek çok siyasetçinin açıkça uluslararası sistemin çok kutupluluğuna dair vurgularını görmek mümkündür. AB Yüksek Temsilcisi Joseph Borell, dünyanın karmaşık çok kutupluluğu ifade eden bir sisteme sahip olduğunu, ABD-Çin arasındaki rekabetin yanında, yükselen ve gücü elinde tutmak isteyen bölgesel güçlerin varlığının buna delil olduğunu ileri sürmektedir (Borell, t.y.). Almanya Başbakanı Olaf Scholz, tek kutuplu uluslararası sistemin ilkesel prototipi olarak tanımladığımız Davos Ekonomik Forumu'nda yaptığı konuşmada, Batı'nın ve dünyanın çok kutuplu bir dünyaya ihtiyacı olduğunu vurgulamış ve çok kutuplu dünyada yeni güç merkezlerinin ortaya çıktığı ve hepsiyle ortaklıklar kurulmasının ulusal çıkar ile uyumlu davranmak manasına geleceğini ifade etmiştir ("Speech at Davos 2022 by Olaf Scholz, Chancellor of Germany", 2022).

Bunun dışında Rusya ve Çin'in uluslararası politikada etkin hale gelmelerinin yanında, yükselen orta büyüklükteki güçlerin revizyonizm istekleri ve liberal uluslararası sistemin mütemmim cüzü olan uluslararası örgütlerin işlevini yitirmesi ya da ortaya çıkan yeni uluslararası-bölgesel örgütlerin varlığı ile bunların ekonomik, siyasi ve sosyal düzeyde dünya güç skalasındaki dengeyi değiştirmeye başlaması, uluslararası sistemin tek kutupluluktansa çok kutuplu bir hale dönüştüğünün nişanesi olarak okunmuştur. Diğer taraftan sistemin çok kutupluluk olarak algılanmasının bir diğer sebebi de ABD'nin liberal uluslararası sistemin devamlılığı konusunda üstlenmiş olduğu rolden uzak bir tavra sahip olmasıdır. Uluslararası siyaset sahnesinde tarihin de hızlı aktığını gösteren olayların çokluğuna paralel olarak uluslararası sistemin yapısının artık tek kutupluluğu ifade etmediği bu çalışmanın temel argümanını oluşturmaktadır. Bununla birlikte söz konusu durumun, Çin ya da başka bir gücün ABD gücünü dengelemesiyle iki kutuplu yeni bir Soğuk Savaş atmosferine dönmesi de beklenmemektedir. Buradan hareketle uluslararası sistemin çok kutuplu bir hali ifade edecek olduğu zemini üzerinden,

uluslararası siyasette devletlerin ya da uluslararası politikada söz sahibi olan-olacak aktörlerin yeni sistemdeki davranış kalıplarını belirleyecek asli unsur nedir sorusu çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Çok kutuplu olan dünyada devletler çıkar tanımlamalarını liberal uluslararası sistemin ilkeleri dışında mı konumlayacaklar ya da önceki sistemik unsurların temel nosyonlarından olan kendi kendilerine yeterlilik çağı mı geçerli olacaktır sorusu çalışmanın cevap aradığı sorulardandır. Bununla birlikte çalışmanın iddiası, çok kutuplu uluslararası sistemde aktörlerin dış politikalarına uygun davranış kitinin stratejik otonomi kavramıyla ilişkili olduğudur. Uluslararası sistemin çok kutupluluk merkezinde kendisini gösteren zorlayıcı ve rekabetin daha sert olduğu ve güç tanımlamasının boyut ve içeriğinde yaşanan değişimlere paralel şekilde uluslararası politikaya konu aktörlerin temel dürtülerinin stratejik otonomilerini güçlendirme noktasında düğümleneceği iddia edilmektedir. Başka bir söylemle çok kutuplu uluslararası sistemdeki aktörlerin temel amaçları stratejik otonomilerine yatırım yapmaktır. Bu bağlamda bu çalışma çok kutuplu uluslararası sistemin dış politika davranışlarını ve ulusal çıkar tanımlamalarını, stratejik otonomi kavramının açıklama gücü ile anlamlı hale geleceğini iddia etmektedir.

Bu çerçevede öncelikle bu çalışmada çok kutupluluğa dönüşen uluslararası sistemin hangi aşamalardan geçtiği, değişime konu liberal uluslararası sistemin ne olduğu ve uluslararası sistemi çok kutupluluk tanımını oluşturan unsurların neler olduğuna değinilecektir. Ardından bu olgu ve durumlar merkezinde stratejik otonomi kavramının çok kutuplu uluslararası sistemin aktör davranışlarını açıklamada bir merkezi kavram haline geldiği örnek hadiselerle açıklanmaya çalışılacaktır.

SİSTEM KAVRAMI VE LİBERAL ULUSLARARASI SİSTEM

Sistem, uluslararası ilişkiler disiplininin diğerlerine oranla görece geç kullanmaya başladığı bir kavramdır. Bunda uluslararası ilişkilerin öncelikle devlet merkezli bir okuma olması etkindir. Zamanla uluslararası siyasette yaşanan değişimlerin yanında, aktör çoğullaşması uluslararası ilişkilerde sistemsel bakışı zorunlu bir hale getirmiştir (Yurdusev, 1993). Sistemik açıklamalar yapmak aynı zamanda metodolojik olarak bilimsellik vurgusunu da arttıran bir yaklaşım olarak görülmüş, devlet dışında uluslararası politika aktörlerinin davranışlarının yok sayılması bu çerçevede bir gereklilik halini almıştır (Singer, 1961). Bu kapsamda uluslararası ilişkiler için sistem, birbiriyle ilişkili geniş bir bütünün anlamlı değişkenler dizisi olarak tanımlanmıştır (Kaplan, 1968).

Tam da sistem kavramının bu niteliği, 1. Dünya Savaşı sonrasında izleri görülen ama başarısızlığa uğraması nedeniyle 2. Dünya Savaşı ile birlikte ABD'nin liderliği ile uluslararası örgütlerin ve yalnızca askeri olmayan konuların merkezde olduğu liberal uluslararası sistemin çok aktörlü, katmanlı ve uluslararası politikanın devingen haline işaret eder. Ekonomik bağlamda çok taraflılığın tesis edilmesi,

serbest piyasanın sorunsuz işleyebilmesi ve bunların siyasi regülasyonları olarak işlev gören demokrasi, hukukun üstünlüğü ve özgürlük gibi nosyonlarla desteklenmesi, liberal uluslararası sistemin tanıma da uygun olarak bir sistem tesis etme çabası olarak görülmektedir. Liberal uluslararası sistemin özü, ekonomik ve siyasi anlamda çok boyutlu bir yaklaşımla öteki olan SSCB'ye karşı ayakta kalabilmenin politik veçhelerini üretmektir (Ikenberry, 2009, s. 76). ABD hegemonyası BM, NATO, IMF, GATT gibi pek çok uluslararası yapı ile desteklenmiş ve sistemin liberal karakterinin koruyucu kalkanları bunlardan oluşmuştur (Glaser, 2019, s. 56; Ikenberry, 2013, s. 94). Özellikle NATO ve SEATO gibi yapılar, Sovyet tehdidine karşı askeri düzlemde de sistemik gereklileri yerine getiren unsurlar olarak tanımlanmıştır (Jahn, 2018, s. 45). Diğer yandan, ABD'nin hegemonluğunda cisimleşen liberal uluslararası sistemdeki koruyuculuk vasfı, onun kuruluşunda dünyanın ilerlemesi ve kapitalizmin sorunsuz işleyebilmesi için yetkilendirildiği konusundaki söyleme dayanmıştır. Liberal değerlere karşı girilen "saldırılarda" başta diğer kutupla daha sonra da Dünya'nın diğer geri kalmış alanları ile mücadele konusunda tam yetkiye sahip bir aktör olarak tanımlanmıştır (Alcaro, 2018, s. 5; Duncombe & Dunne, 2018, s. 32).

Liberal uluslararası sistemin tesis edilen işleyiş mekanizmasına devletlerin rıza boyutuyla sunmuş oldukları desteğin temeli, iki büyük savaş atlamış dünyanın yeniden bir felakettense, liberal değerlerin devletler arasında çok boyutlu bir işbirliğini teşvik etmesine dayanmaktadır (Niblett, 2016, ss. 18-19). Sistemik güç parametresi ve daha sonra tek kutupluluğa dönüşecek olan yapının bu bağlamda özünü, ABD'nin Bretton Woods sistemi ile ekonomik olarak gücünü tahkim etmesi olduğu kadar, askeri güç boyutunda da nükleer unsurlara sahip olarak liberal değerlere sahip devletlerin güvenlik hamisi olması oluşturmaktadır (Colgan & Keohane, 2017, s. 37; Mazarr, 2017, s. 25; Patrick, 2017, s. 53).

Liberal uluslararası sistem bu halde Sovyetleri öteki ve geride kalan kutup olarak niteleyen ve yıkılışıyla birlikte de ABD'nin hegemonluğunda tek kutupluluğa geçebilmesine imkân tanıyan bir yapı olarak görülmektedir. Nitekim bu durum kendisini Soğuk Savaş sonrası ABD ve kapitalizmin zaferi olarak yorumlanan bir karşılığa bırakmış, ABD Batı'da kalan bir sistem olarak liberal düzenin küreselleştirileceği bir misyonla vazife üstlenmeye başlamıştır. Hegemon olarak IMF ve Dünya Bankası yoluyla 1970'lerle birlikte neoliberalizm olarak da anılmaya başlayan liberal uluslararası sistemin çok taraflı bir küresel yönetime ulaşabilmesi ve sermayenin sorunsuz ve koşulsuz dolaşımı, ABD politikasının temel hedefini oluşturmuştur (Ikenberry, 2018, s. 18). Sistem karşısında hizaya gelmeyenlere dair askeri seçeneklerin masada olduğunun ve liberal uluslararası sistemin güvenlik mimarisinin yapıtaşları olan NATO'nun güçlendirilmesi planları ya da ortaya çıkan çatışmalı alanlarda rol alması, liberal uluslararası sistemin yalnızca ekonomik parametrelere mündemiç olmadığını gösteren unsur olarak öne çıkmaktadır (de Graaff & van Apeldoorn, 2011, s. 408). Dolayısıyla liberal uluslararası sistem hem ekonomik hem de askeri unsurlarla bezenmiş bir çerçeve olarak dünya siyasetinin asli unsuru olarak görülmüştür.

LİBERAL VE TEK KUTUPLU SİSTEM ÇÖZÜLÜRKEN

2. Dünya Savaşı'nın muzafferî olan ABD'nin askeri ve ekonomik olarak dokunulmazlığına ve onun hegemonyasının sorgulanmaya başladığı ilk önemli gelişme 11 Eylül saldırıları olmuştur. Karşılıklı iş birliği ve liberal değerlerin merkezde olduğu atmosfer bu saldırılarla birlikte yerini güvenlik endişesi, çatışma ve uluslararası müdahale gibi kavramlara bırakmaya başlamıştır. 11 Eylül, askeri ve ekonomik kaynakların küresel yönetim kısmının işbirliğinden çok güvenlik sorunlarına hizmet etmesine yol açmıştır (Buzan & Lawson, 2013). Liberal değerler üzerinden yumuşak gücüne vurgu yapılan ABD'nin "Şer Eksenî" kavramsallaştırması, teröristleri yok etmek üzere sert güç unsurlarını devreye alması olarak görülmüştür. Bu durum da liberal uluslararası sistemin söylemleriyle taban tabana zıt eylemler olarak nitelenmiştir. Hatta ABD hegemonyasına hâle geldiğini gösteren sebeplerden birisi, liberal uluslararası sistemin güvenlik ayağını oluşturan NATO'da pek çok müttefikin ABD'nin sınır ötesi operasyonlarına destek olmaması, karşı çıkmalarıdır (Niblett, 2016, s. 18).

11 Eylül saldırılarından sonra, çalışmanın başında da ifade ettiğimiz üzere dünyanın çok kutuplu bir vaziyeti ifade etmesinin başlangıç noktası çoğu kişi tarafından 2008 finansal kriz olarak görülmektedir. Neoliberal ekonomilerin riskli yatırımlara girerek, karşılığı olmayan bir nakdin yanıtıcılığı manasında finansallaşması, ciddi iflasları, devletlerin halka yükledikleri vergiler yoluyla sağladıkları yardımlarla finans kuruluşlarını ve sistemi ayakta tutmaları ile ekonomik olarak daralmayı beraberinde getirmiştir. Liberal uluslararası sistemin refah vadeden ve bu bağlamda da siyasi ve sosyolojik meşruiyet ve memnuniyeti tesis eden yaklaşımı, mutlak zaferin ilan edilmesinden çok uzak olmayan bir gelecekte ciddi ve zedeleyici bir tepkiyi beraberinde getirmiştir (Cox, 2019, s. 260). Bu krizle birlikte refahtan payını alamayan orta ve alt sınıflar artık küreselleşmeyle özdeş olarak görülen neoliberal finans sistemine ayak diremeye başlamış (Niblett, 2016, s. 18) ve bu durum sistemin siyasal regülasyonlarında sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuş, liberal uluslararası sistemin en büyük tehdidi kendi bünyesindeki unsurlardan hissetmesine yol açmıştır (Colgan & Keohane, 2017, s. 36).

Mesele liberal düzenin "koruyucusu" olarak nitelenen ABD'nin sert güç unsurlarını kullanarak ekonomik liberalleşme ve demokrasi ihracı "çabalarının" Irak ve Afganistan'da tam tersi bir karşılığa sebep olması ve sistemin destek gücü uluslararası örgütleri de bu duruma ortak etmesinin, finansal krizle birlikte bir sistem krizi olarak okunmaya başlamasıdır (Mearsheimer, 2019, s. 7). Liberal demokrasiler gelir eşitsizliği ve istihdam gibi sorunlarla baş etmek zorunda kalmışlardır. Sistemin hegemonu olan ABD ciddi dış ticaret ve bütçe açıkları ve borçlar sorunuyla uğraşırken, sistemin çok kutupluluğunu da göstermeye başlayacak fişek 2008 krizi ile patlamıştır. ABD Obama yönetiminin ilave borçlanma yetkileriyle döndürebildiği ekonomik durumda, Çin ve Hindistan gibi ülkeler ciddi büyüme oranları yakalamış (Hu & Spence, 2017, s. 58), ABD'nin bütçe açığı 2008 itibarıyla 1.75 trilyona

yükselirken, Çin aynı yıl 426 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir (The Economist, 2009). Diğer yandan Hindistan, Rusya, Brezilya ve Güney Afrika gibi ülkeler 2008 krizinden faydalanan yükselen güçler olmuşlar, BRICS'i kurarak ABD ve AB'nin küresel ekonomik pastadaki konumlarını rahatsız etmeye başlamışlardır. Sistem krizini çözmek için Dünya Bankası ve Bretton Woods yapısı uluslararası örgütlerden bir revizyonun çare olacağı düşüncesi ile G-20'yi ortaya çıkarmış ancak siyasette ileriki yıllarda kendisini iktidar değişimlerine bırakacak kadar neoliberal sisteme inancını kaybetmiş kitlelerin aşırı sağ altında milliyetçilik ve korumacılık düşünceleri galebe çalmıştır (Ikenberry, 2018, s. 21).

2008 kriziyle birlikte dünyanın tek kutupluluğunun sona erip, çok kutupluluğun başladığını iddia etmek doğru değildir. Siyasi olarak sonrasında aşama aşama göreceğimiz hadiselerin ekonomik temeli 2008 krizi olarak görülmektedir. Bugün çok kutupluluğu ifade eden dünyanın güç denkleminin ekonomik parametrelerdeki göstergelerinin net biçimde görülmeye başladığı tarih 2008 krizidir. Bu durumun siyasi yansımalarının ilk aşamasını ise Arap Baharı süreci oluşturmaktadır. Arap Baharı uluslararası liberal sistemin ekonomik parametrelerde yapısökümüne uğramaya başlayan yapısının inandırıcılık krizi olarak tanımlanmaktadır. Liberal sistemin siyasi gerekliliklerinden olan demokrasinin tahkimi, bu süreçte tam tersi bir istikamette seyretmiştir. Liberal değerlerin müdafileri Arap Baharında demokrasi ve hukukun üstünlüğünü savunarak, iktidarları yıllara sâri diktatöryal yönetimlerin karşısında duran aktör ve odaklara destek olmamış, bilakis iktidara gelenlerinin de askeri darbelerle devrilmelerine ses çıkarmamışlardır (Çakırca, 2021; Zubaida, 2011). Böylesi bir yaklaşım ise siyasal ve ekonomik değerlerin evrenselliğine yapılan vurgu noktasında inandırıcılık krizine yol açmış ve liberal sistemin deformasyonunu hızlandıran bir güç olarak sağcılık ve orta sınıfın etkinliğini arttırarak, siyasal yönetimleri ele geçirmelerine imkân tanımıştır. Arap Baharı sürecinde yaşanan tepkilere müdahil olmaya çalışan ve her biri kendi politikaları ile çıkarlarını gözetme eğilimde olan devletlerin çokluğu, sistemin yeni mahiyeti hakkında bize açıklayıcı bir yön sunmuştur.

2016 yılı iki önemli gelişme ile hâkim uluslararası ilişkiler sistemik söyleminin çatırdamaya başladığı kabul edilmeye başlanmıştır: Donald Trump'ın ABD Başkanı seçilmesi ve BREXIT (Rosenberg & Boyle, 2019). Avrupa Birliği liberal batılı değerlerin en mücehhez örneği olarak görülen bir yapı iken, İngiltere gibi büyük bir Avrupalı devletin bu yapıdan ayrılması ciddi bir sorun olarak telakki edilmiştir. Trump, ABD'nin küresel sistemin hegemon ve temsilcisi olmaması gerektiği üzerinden ve liberal değerlere karşı sert bir muhalefeti ifade eden çıkış ve politikaları ile liberal düzenin partiler üstü uzlaşına dair meydan okuma olarak algılanmıştır (Kaarbo, 2019; Nye, 2019). "First America" söylemi ile liberal ticaret esaslarına karşı çıkmış, iklim değişikliğini meselesini hurafe olarak nitelemiş, insan hakları söylemini geçersizleştirmiş Trump gerçek bir liberal sistem muhalifi olarak seçimi kazanmıştır (Haass, 2017). Bu durum uluslararası sistem bağlamında ele alındığındaysa savaş sonrası liberal uluslararası düzenin dayandığı uzlaşımın

çözülmesine ve jeopolitik sert bir revizyonizme işaret ettiği gibi, ulus-devletin önceliğinin yeniden bir ifadesi olarak da yorumlanmıştır (Stokes, 2018, s. 133).

Neoliberal sistemin alt ve orta sınıfları görmezden gelen politikaları ile siyasi seçkinlerin konformist halleri, bu toplulukların daha milliyetçi sert söylemleri benimsemesine yol açarken, Trump bu sistemin değişimi için bir umut, BREXIT İngilizler için bir çözüm olarak görülmüştür (Cohen, 2016). ABD'nin demokrasi ve liberal değerler uğruna sistemin aktörlerinden aldığı desteklerle giriştiği Afganistan, Irak müdahaleleri ile Arap Baharı sonrasında artan mülteci akını, ABD ve Avrupa'da refah kaybı ile özdeşleştirilmiş ve bu durum liberal sistemin vadettiklerinin tersini gerçekleştirmesi sebebiyle aşırı sağ ve liberal değerler karşıtı siyasi söylemin güçlenmesine yol açmıştır (Nye, 2017).

Diğer yandan liberal uluslararası sistemin en önemli unsurlarından olan uluslararası örgütler ayak bağı olarak görülmeye başlanmış, ulus-devletlerin yetki devri AB'ye bakışa paralel şekilde, kriz durumlarında IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi yapıların küresel yönetimden, anti-demokratik tavırlarla kararlar vermesi, bu kurumlara bakışın sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum da devletlerin kendi başının çaresine bakmaları gerektiği gerçeği üzerinden daha milliyetçi ve korumacı politikaların uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Çin ve benzeri aktörlerin liberal sistemin imkânlarından maliyetlerine katlanmadan daha fazla faydalanan "beleşçiler" (free rider) olarak görülmeleri, Trump başta olmak üzere pek çok liberal sistem unsurunun sistem karşıtlığına temel teşkil etmiştir (B. R. Posen, 2018). Hatta bir adım daha öteye giderek Trump ABD'nin hegemonyasına zarar veren asli unsurun liberal sistemin kendisi olduğu ve ABD hegemonyasının Çin ve benzeri gibi güçlere geçilememesinin yolunun onun liberal karakterinden uzaklaşmasında bulunmuştur (Patrick, 2017, s. 57).

İlk olarak 2019 yılında Çin'de görülen ve daha sonra da dünya genelinde görülmeye başlayan Covid-19 pandemisi, başlı başına bir sistem krizini, diğer bir deyişle liberal sistemin zayıflamasıyla birlikte karşılaştığı sorunlara cevap bulamamasını ifade etmiştir. Pax-Americana tahtını kaybetmiş, Covid-19'la mücadele ABD liderliğinin tam olarak yokluğuna tanıklık ettiğimiz bir sürece evrilmiştir. Trump koronavirüsü Çin Virüsü olarak tanımlamış ve salgının ABD liderliğine karşı Çin tarafından geliştirilen yeni bir mücadele sahası olarak gördüğünü ifade etmiştir (Anadolu Ajansı, 2020). ABD sahip olduğu imkanlara rağmen aşı ve virüsten korunmaya dair ilaç konusunda acil çözümler bulma konusunda başarısız olmuş, ihtiyaç sahibi ülkelere hijyen malzemesi desteği dahi sunamamıştır. 2019 yılında bütçe açığı 984 milyar dolar iken 2020 yılında ise 3.1 trilyon dolar seviyesi ile rekor kırmış, işsizlik, enflasyon, dış ticaret açığı rakamları tehlike çanlarına işaret etmiştir (Martin, 2023).

Liberal uluslararası sistemin en önemli unsurlarından olan uluslararası örgütler bu krizde sınavı geçememiş Dünya Sağlık Örgütü'nün Çin'i koruduğu iddialarıyla ABD üyelik gerekliliklerini yapmamaya başlamış ve yardımları askıya almıştır. BM'nin kuruluşu olan DSÖ dünya genelindeki soruna çare olacak kimliğini

kaybetmiş ve ABD-Çin arasındaki rekabet sahasına dönüşmüştür. BM Güvenlik Konseyi bu konuda herhangi bir toplantı bile yapamamış, süreçle ilgili olarak tedbir ve işbirliği konusunda beklenenden uzak görüntü sergilemiştir. AB’de yine krizle mücadele konusunda bir ulusüstü aktör gibi davranamamış, devletlerin kendi başının çarelerine bakmaları gereğini gösterir biçimde özellikle İspanya ve İtalya çok zor duruma düşmüştür. Yine G-7 ve G-20’de salgınla mücadele konusunda zayıf bir görüntü içinde olmuşlardır.

Bu bağlamda covid-19 pandemisinin küresel sisteme armağanı, BM gibi aktörlerin, liberal uluslararası sistemin sorgulanışına paralel olarak, dünyada güç ilişkilerini yansıtmaktan uzak hali ile karar alma ve uygulama süreçlerindeki adaletsiz yaklaşımlarının ve etkisizliklerinin gün yüzüne çıkarması olmuştur. Koronavirüs salgını uluslararası örgütlerin işlevsizliği üzerinden liberal uluslararası sistemin cariliğinin sorgulanmasını en kuvvetli şekilde hissettiren unsur olarak görülmüştür. ABD hegemon unsurun alması gereken sorumluluğu almamış, devletler uluslararası örgütlerden böylesi kriz durumlarında medet ummaması gerektiğini anlamaya başlamış ve yükselen milliyetçilik dalgası ile birlikte uluslararası sistemin çok kutupluluğunu da ifade edecek şekilde ulus-devletler tarih sahnesine yeniden dönen unsurlar olarak anlam kazanmışlardır (Walt, 2020).

Tarihin hızlı aktığı zamanlarda yaşanan gelişmeler uluslararası sistemin tek kutupluluğunun sonuna gelindiğini doğrulayan bir karakter göstermiştir. ABD dünyanın jandarmalığından istifa ettiğini, Trump’ın aslında sistemin süreç içinde getirdiklerinin bir sonucu olarak başkan seçilmesiyle onun liberal karşıtı söylemlerinde bilesek de, Afganistan’dan çekilmesi açıkça bu durumu doğrulama kodu işlevi görmüştür. Bu çekilme 11 Eylül saldırıları ile ABD’nin liberal değerlerin tüm dünyada etkin olabilmesi için şer eksenleri ile giriştiği mücadelenin başarısızlıkla sonuçlanması olarak değerlendirilmiştir (Odeh, 2021). Trump sonrası başkanlık yarışında liberal değerlere geri dönüleceğini vadeden Biden’ın Afganistan’dan çekilmeye dair yaptığı açıklamada liberal değerlere ilişkin herhangi bir ifade bile kullanmaması büyük bir ironiyi ifade ettiği gibi (The White House, 2021b), ABD’nin artık sert güç unsurları ile bir tahakküm kurmanın peşinde olacağını göstermiştir. İş birliği, karşılıklı bağımlılık ve bunların paralelinde demokratik mekanizmaların çatışmasızlık ve barış sağlayacağı düşüncesinin terk edilmiş, uluslararası sistemde anarşi unsuru revizyonist talepler noktasında carileştirmiş ve uluslararası sistemde ulus-devlet olgusu uluslararası örgütlerin işlevsizliği bağlamında güçlü bir şekilde geri dönmüştür. Artık uluslararası sistemin güvenlik mimarisi ulus-devletlerin kendi başlarının çaresine bakmak durumunda oldukları bir hali ifade etmeye başlamıştır. Zira ulusal güvenlik tehditlerinin değişmesine paralel olarak listenin en başına yazılacak seviyeye gelen terör sorunu, devletlerin gerek ulusal gerekse de küresel ölçekte farklı işbirlikleri geliştirebilmelerine yol açmıştır (Daban, 2024).

Bu durumun da doğrulamasını oluşturan gelişme ise Rusya’nın 24 Şubat 2022’de Ukrayna’ya yönelik olarak giriştiği saldırı olmuştur. 2014 yılında Kırım’ın

işgaline sessiz kalan ya da etkisiz kalmak durumunda kalan liberal güvenlik mimarisi, Ukrayna saldırısı ile özellikle gereksizliği konusunda pek çok müttefikinin fikir beyan ettiği NATO üzerinden Rusya'ya yaptırımlar uygulama yoluna gitmiştir. Geline nokta itibarıyla yaptırımların etki kapasitesinin sorgulandığı ve Rusya'nın görece hedeflerine ulaştığı noktada, ABD ve Batı'nın unsurlarının hareket geçme konusunda ortak hareket etmede zorluk yaşadıkları ve liberal değerlerin savunuculuğu ile yetkilendirilmiş uluslararası örgütleri etkin kullanamadıkları görülmektedir. ABD ve liberal sistemin müttefik unsurları liberal ve ilerici değerlere bir saldırı olarak niteledikleri Ukrayna saldırısına karşı, her devletin kendi çıkarlarını ön plana almadan kolektif bir yaklaşım tarzı geliştirememişlerdir.

Biden başkan seçildikten sonra, Trump'ın liberal değerlere karşı açtığı savaşın sona ereceğini ve çok taraflılık anlayışının geri döndüğünü Amerika geri döndü, Transatlantik ittifak geri döndü sözleri ile iddia etse de (The White House, 2021a), Rusya'nın Ukrayna'ya karşı hareketin "cezasız" kalması ile Çin'in Tayvan konusundaki cesareti değişen ve dönüşen çok da bir şey olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Liberal uluslararası düzenin ilkeselliğinin çok umursanmadığını gösteren olayların yakın dönemdeki başlangıcını Suriye'deki kimyasal silah kullanımlarına karşı düzenin herhangi bir şey yapamamış olması oluşturmaktadır. 2014-2018 arasında Suriye rejimi 106 kez kimyasal saldırı düzenlemişken (BBC, 2018), Kırım'ın ilhaki ile başlayan süreçten sonra Rusya'nın "revizyonizm" taleplerinin dizginlememesi de tek kutupluluğun ve liberal uluslararası sistemin yerini başka bir sistemik duruma bırakmaya başladığının göstergesi olmuştur.

POST-HEGEMONYA SONRASI ULUSLARARASI SİSTEM ÇOK KUTUPLU MU?

Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan dönem, ABD hegemonyası ve onun söz konusu konumunu destekleyen uluslararası örgütler vasıtasıyla tek kutupluluk sistemini vazedirken, çalışmanın önceki kısmında ifade edilen unsurlarla birlikte, artık uluslararası sistemin çok kutupluluğa evrildiği görülmektedir. Bu durum aynı zamanda Batı'nın gücünün Asya'ya kaymasıyla da birleşince, hegemonya sonrasına karşılık gelen bir durum olarak tanımlanmaktadır (Taggart & Abraham, 2024). Aksini belirten görüşlerin varlığına rağmen (Brooks & Wohlforth, 2023), artık uluslararası sistem ekseriyetle çok kutuplu bir mücadele sahası olarak kabul edilmektedir. Hatta önde gelen bazı kuruluşların çok kutupluluğun ekonomik olarak kazanç alanlarındaki beklentilerin neler olduğuna dair projeksiyonlar ve detaylı rakamlarla bezeli çalışmalara bile başladıkları bilinmektedir (Mapping a Multipolar World, 2023). Peki neden uluslararası sistem Çin'in herkesçe kabul edilen yükselişine rağmen yeni bir iki kutupluluk olarak ya da yeni bir hegemonya olarak okunmamaktadır?

Bu durum temelde iki sebepten kaynaklanmaktadır. İlk olarak Çin başta olmak üzere diğer yükselen güçlerin yeni bir hegemonya yaratacak özelliklere ve

isteğe sahip olmamasıdır. İkinci sebep ise uluslararası politikada yaşanan gelişmeler ve aşırı sağ politikaların yükselişinin göstergelerini oluşturduğu gibi uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan ulus-devletlerin yeniden önem kazanması ve devletlerin dış politikalarını oluşturan temel motivasyonun kendi kendilerine yardım ya da yetebilme olarak belirlenmesi oluşturmaktadır. Devletlerin egemen eşitliği nosyonu, anarşinin boyutunun silahlı çatışmayı görece daha az ifade etmesi nedeniyle, uluslararası siyasette devletlerin diğerlerini algılamalarında merkezi bir konum işgal etmeye başlamıştır. Liberal uluslararası sistemin karşılıklı bağımlılık noktasında işbirliğini salık veren yapısının zayıflaması, uluslararası örgütlerin yaşanan olaylar karşısında etkisiz görüntüler sergilemesi, bir devletin ihtiyaçlarının teminini sağlama konusunda kendi kendine yeterlilik rasyosunu tutturamadığı durumlarda türdeş aktörler olarak bakmasına yol açmıştır. Güç, artık tek kutupluluğun olmadığından hareketle, daha kompleks ve daha ölçülebilir bir hale gelmiştir. Ekonomik ve askeri güç, inovatif teknoloji unsurları, bilimsel bilgi birikimi, yetişmiş insan gücü gibi pek çok rakamsal unsurlarla desteklendiği gibi, ülkelerin ekonomik kapasitelerinin yumuşak güç unsurlarıyla da birleşerek doğrudan politik alana zuhur etmeye başladığı görülmektedir. Çok kutupluluk noktasında güç tanımlaması, devletlerin güvenlik ihtiyacını da farklılaştırmış, güvenlik uluslararası kurumların etkisizliği baz alınarak, yalnızca askeri unsurlar dışında, çevresel koşulların, salgınların, terör ve organize suç unsurlarının, ekonomik sorunların ve mülteci meselesinin çözümünde kullanılmaya başlanmıştır. Bunun karşılığı özellikle pandemi sürecinde kendisini daha net bir şekilde gösterdiği gibi, başat aktör olan ulus-devletin tüm sektörlerde kendisine yeterli, küresel tedarik zincirlerine daha az bağımlı bir unsur olma çabasına dönüşmüştür. Uluslararası sistemin genel karakteri olarak anarşi, devletlerin bu dönemle birlikte güvenlik teminlerini büyük oranda kendi kendilerine yeterlilik durumuyla özdeş görmelerine yol açmıştır. Liberal sistemin sağladığı küresel güvenlik mimarisi revizyonizm taleplerine de maruz kalarak yetersiz bir görüntü vermeye başlamış ve devletlerin güvenlik ihtiyaçları bu çerçevede ancak kendi kapasitelerine dayanarak sağlayabilecekleri bir kendi kendine yeterlilik noktasında düğümlenmiştir (Posen, 2022; Waltz, 2015).

Uluslararası sistem hem aktörler arası ilişkileri etkileyen hem de onların davranışlarından etkilenen ve o düzen içinde yaşayan aktörlerin ne yapacaklarının öngörülmesinde fayda sağlayan, güç kapasitelerinin değişimine göre farklılaşabilen, devingen bir unsur olarak ele alındığında (Wendt, 1999, s. 23), Çin'in küresel ilişkilerde statü arayan çabalarına rağmen uluslararası bir hegemon olma ihtimalinin veriler ekseninde düşük bir ihtimali ifade ettiği söylenebilmektedir (Foot, 2019). Maddi güç unsurlarının sistemdeki güç unsurları arasındaki dağılımı ne kadar önemli bir göstergeyi ifade etse de, sistemdeki aktörlerin birbirleriyle ilişkilerinde hangi normları referans aldıkları ve kuralları ne derecede içselleştirdikleri sistemin normatif boyutunu ifade eder ki bu da sistemin yapısını belirleyen temel unsurdur (Acharya, 2018).

Çin modeli, ekonomik parametrelerdeki yükselişi açıklamak üzere kullanılan bir kavram olarak liberal demokrasiye alternatif şekilde öne sürülse de

normatif düzeyde küresel ölçekte kabul gören ya da görece bir örnek olarak değerlendirilmemektedir. Ekonomik olarak kapitalizmin devlet kontrolü ile yönetilmesi gibi bir karşılığa sahip olan Çin, yeni bir hegemonya yaratmaktansa var olanın devamı ya da kötü ve daha sert bir kopyası olarak algılanmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü ve G-20 gibi dünya ekonomik sisteminin en önemli kurumlarına alternatif sunmaktansa, bu yapılar içindeki faaliyetlerle ve onların da maliyetine katlanmadan daha müreffeh bir devlet olma düşüncesi, Çin ve diğer yükselen güçlerin amacını ifade etmektedir (Ikenberry, 2011). Kültürel düzeyde farklı bir koda sahip olan Çin'in dünyayı tek kutupluluğa çevirecek ya da iki kutuplu hale döndürebilecek bir rıza unsuruna sahip olmadığı düşünülmektedir (Fukuyama, 2012). Zira her ne kadar yumuşak güç unsurları konusunda belirli bir çaba Çin'in resmi politikasını ifade etse de dünyanın kabul edeceği bir kültürel evrensellik yerine, özgül değerlerin daha baskın olduğu bir durum söz konusudur.

Askeri güç kapasitesi bağlamındaki harcanan rakamlara baktığımızda da, ABD'nin hala en büyük askeri güç olduğu gerçeğini gözden kaçırmadan, uluslararası sistemin çok kutupluluğunu görmekteyiz. ABD dünyadaki askeri harcamaların neredeyse yüzde 40'ını tek başına yapsa da, Çin 300 milyar doların altında, Rusya 100 milyar doların altında, AB ülkelerinin toplamı ise yaklaşık 300 milyar dolar civarındadır. Çok kutupluluk göstergesini, söz konusu güç odaklarının Amerikan gücünü dengelemek ya da öne geçmek için bir ittifak siyaseti izlememeleri ve her birinin müstakil düzeyde kendi güçlerini fazlalaştırmaya çalışmaları oluşturmaktadır (Franke, 2021). 1970'lerden sonra dünya ekonomik sistemine daha fazla katılmaya başlayan Çin, günümüzde ABD ekonomisinin onda yedisi bir zenginliğe ulaşmış durumdadır. Bu oran 2000'lerin başında onda bir iken, Çin şu anda dünyada yüzden fazla ülkenin birinci ticaret ortağı olmuştur. AB üyesi ülkelerin ekonomik kapasiteleri de oldukça önemli bir pastayı ifade ederken, G-7 ülkeleri 1975 yılında dünya ekonomik üretiminin yaklaşık yüzde 80'ine denk düşerken, bu oran günümüzde yüzde 45'lere kadar düşmüş olması, çok kutupluluğun ekonomik yönden göstergeleri olarak okunmaktadır (Macikenaite, 2020).

Diğer yandan çok kutupluluğun göstergesini çalışmanın başında da ifade ettiğimiz gibi bölgesel ve küresel ölçekte söz sahibi uluslararası yapılanmaların varlığı ve bunların da uluslararası siyasetteki güç boşluklarını doldurma ve hatta sistemi revize etme konusundaki talepleri de oluşturmaktadır. Bu bağlamda özellikle yaşadığı genişleme dalgası ile BRICS'in öne çıktığı görülmektedir. Üye ülkelerden Brezilya, Hindistan, Rusya, Çin ve Güney Afrika'nın küresel GSYH'daki payı 1990'da %15,6 iken, 2019'da %30,4'e yükselmiş, ABD'nin payı ise, %21'den %16'ya gerilemiştir (World Development Indicators, 2019.)

Hegemonik geçişlerin paralelinde ABD'nin dünya jandarmalığından ayrılması ve AB'nin de mülteci akınları ile yaşadığı endişelerin yarattığı boşluk (Biscop, 2018), Ortadoğu merkezinde Çin ve Rusya'nın güç rekabetinde söz sahibi olmaya başladığı bir tablo ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte çok kutupluluğun en bariz göstergelerinden birisini, Rusya ve Çin'in bu politikaları karşısında, ABD'nin

kutuplaştırma siyaseti gözetmesine rağmen diğer güçlerin taraf tutmaktan uzak davranmaları oluşturmaktadır. Devletler küresel aktörlerle ilişkilerinde ideolojik çerçeveden bakmamakta ve çıkar temelli, çok taraflı ve çok boyutlu politikalar izlemektedirler. Merkeze aldıkları ilkeleri ve dış politikalarının temel motivasyonu ulusal çıkarlarıdır ki, bu durum ulus-devletlerin uluslararası siyaset atmosferindeki önemini vurguladığı kadar, reel siyaset arenasında yeni yükselen orta büyüklükteki güçlerin varlığını da açıklamaktadır (Brattberg, 2021). Başka bir söylemle, uluslararası sistemin çok kutuplu yapısı, devletlerin kendi güçlerine dayanmaları zorunluluğu noktasında hem sebep olarak ulus-devletlerin önemini arttırmış hem de sonuç olarak onların uluslararası güç skalasında yeni pozisyonlarını tahkim eder bir durum ortaya çıkarmıştır.

ÇOK KUTUPLU SİSTEMDE DEVLETLERİN ÇIKIŞ YOLU OLARAK STRATEJİK OTONOMİ

Küresel ölçekte, liberal hegemonya sisteminin ve onun uzantısı olarak görülebilecek “Batı’nın” geri çekilmesiyle birlikte, yeni bir hegemonya ve iki kutupluluk beklentisinin düşük olması, ulus-devletlerin uluslararası siyasette proaktif olma çabalarını beraberinde getirmiştir (Duncombe & Dunne, 2018). Aslında uluslararası sistem dramatik bir değişim yaşamakta ve batı sonrası düzene dair devletlerin ya da güç merkezlerinin statü arayışı içinde olduğu görülmektedir. Devletler çok kutuplu sistemde hem bir güç boşluğunun bulunduğu hem de bunun güvenlik konusunda handikaplar oluşturmasının yanında, uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirebilmeye dair imkân sunduğu mantığıyla hareket etmeye başlamışlardır. Tek kutupluluğun ortadan kalkması, bölgesel veya orta büyüklükte güçlerin dış ilişkilerinde daha özerk davranabilme genişliği kazanmasına sebep olmuştur. Bu sayede devletlerin Batı liderliğindeki hiyerarşik düzene bağımlılıklarını azaltma olanağı ortaya çıkmış, dengeleme konusunda ellerinin daha rahat olduğu ifade edilmeye başlanmıştır (Ikenberry, Mastanduno & Wohlforth, 2009).

Tam da buradan hareketle devletlerin nesnel gerçekleri ve kısıtlamaları dikkate alarak sahip olabilecekleri maksimum seçim kapasiteleri stratejik otonomi olarak tanımlanmaktadır. Hegemonik güç yapılarına karşı bağımlılıkların sorun olmaktan çıkartılma çabası ve devletlerin dış politikalarının temel hedefini de tüm bağımlılık ya da zorlayıcı ilişkilerin gevşetilebilmesi için bütün imkânların kullanılabilmesinin oluşturması stratejik otonomi davranışını açıklamaktadır. Çok kutuplu dünyanın sunduğu imkânlar stratejik otonomi noktasında devletlerin elini güçlendiren bir unsur olarak öne çıkarken, aynı zamanda çok kutupluluğun ortaya çıkardığı “anarşik” atmosfer devletlerin dış politikalarını stratejik otonomilerini güçlendirme bağlamında bir zorunluluğu da itmektedir (Pinheiro & Lima, 2018, s. 4).

Stratejik otonomi egemenlik ile karıştırılmaması gereken, egemen bir devletin bu yetkisini kullanarak ve bunu sağlayan unsurlarına müracaat ederek, çok taraflı bir denge mekanizması ile varlığını daha devamlı ve stabil hale getirme çabasıdır. Bir ülkenin kendi toprakları içinde herhangi bir dış müdahaleye maruz kalmadan bağımsız bir biçimde kendi çıkar ve ihtiyaçlarına dayalı olarak karar alabilmesi stratejik otonomi olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda stratejik otonomi egemenliğin gerçek manada sağlanabilmesi noktasında bir koşul hüviyeti taşıyarak, azaltılan ya da zaman zaman kaybedilebilen bir niteliğe dönüşebilir. Oysa egemenlik uluslararası arenada birlerin eşitliği noktasında kendisini gösteren ve hiçbir şart ve koşulda derecelendirmesi mümkün olmayan bir zorunluluktur (Russell & Tokatlian, 2003, s. 4). Stratejik otonomi bir dış politika davranışdır ki, büyük bir güçten ve onun politikalarını takip ederek sağlanabilen bir imkân da olabilir. Bu bağlamda egemenlik kaybı olarak gözükebilen bir dış politika hamlesi zaman zaman tek kutbun peşinden gitme stratejisi ile stratejik otonomiye sağlıyor olabilir. Bununla birlikte özü itibarıyla stratejik otonomi, bir devletin dış politika stratejileri ile özerk alanını maksimize etme ve güç unsurlarının yekûn düzeyde pragmatik bir kullanım sahasına dönüştürülmesi çabasıdır (Tickner, 2014, s. 79).

Kavramın özellikle geç Soğuk Savaş döneminde yükselmeye başlayan güçler arasında bir popülerlik kazandığı görülürken ve Asya ile Latin Amerika'daki pek çok devletin gizli ya da açıktan politikalarını belirleyen bir yaklaşım iken, özellikle tek kutuplu dünya ile özdeşleşen Batı'nın gerilemeye başlaması ile birlikte Avrupalı devletlerin de dış politikalarını stratejik otonomi ekseninde şekillendirmeye başladıkları bilinmektedir. Hatta AB'nin uluslararası sistemde ortaya çıkan güç boşlukları, kriz ve fırsat alanları noktasında stratejik otonomi davranışını resmi belgelerinde yer verecek kadar benimsediği görülmektedir ("A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy", t.y.; Tocci, t.y.).

Tüm bu veriler ışığında stratejik otonomi üç değişkenle açıklanabilen bir kavram olarak ifade edilebilir: yapısal fırsatlar, siyasi aktörlerin istekliliği ve yerel maddi kabiliyetler (Tickner, 2014). Uluslararası izin verilebilirlik olarak görebileğimiz yapısal fırsatlar uluslararası düzende değişen güç dengelerine mündemiç olarak kendisini göstermektedir. Burada özellikle yükselen ekonomik güçlerin yapısal fırsatlardan algıladığı ya da yapısal fırsat olarak değerlendirilebilecek durum, ABD'nin tek kutupluluğunun zayıflaması ve uluslararası atmosferin çok kutupluluğa denk düşmesidir. Zira yükselen güçlerin ekonomik ve güvenlik çıkarlarını savunmaları noktası ABD ve onun destekçisi Batılı güçlerin disiplin sağlama ve ceza uygulama niteliklerinin zayıflaması ile mutlak bir bağı gereklilikten çıkarmıştır (Mearsheimer, 2019). Siyasi aktörlerin istekliliği ve yerel maddi kabiliyetler ise, biri diğerini doğrudan etkileyen ve belirleyen unsur olarak öne çıkmaktadır. Uluslararası sistemin izin verdiği ölçüde ve ancak kabiliyetlerin yettiği oranda siyasi aktörlerin uluslararası güç parametrelerinde güçlerini tahkim etme istekleri doğabilmektedir. Ancak aynı şekilde söz konusu konumu güncelleme isteği de yerel kabiliyetlere daha çok dayanma ve onların da

yeterli hale gelebilme uğraşısına da yol açmaktadır. Bu bağlamda ABD'nin "sorunlu" alanlardan çekilme ya da kendi içine dönme yaklaşımı fırsat olarak görülmüş, geç Soğuk Savaş ile yerel maddi kapasitelerini arttırma yoluna giden aktörler, mevcut boşlukları doldurmanın kendi dış politika hedeflerini gerçekleştirme yolunda faydalı bir seçenek olacağına inanmışlardır (Mukherjee, 2020).

Stratejik otonomi uluslararası sistemin çok kutupluluk halinde devletlerin özellikle tarihsel süreç içerisinde gelişen hegemon ya da batılı devletlere karşı bağımlılık ilişkilerini azaltma konusunda bir imkân işlevi görmektedir. Bunun yanında devletlerin uluslararası sistemde ortaya çıkan çok boyutlu güç ve dengeleme konusunda da bazı zorluk ya da dikkat sahaları bulunmaktadır. Çok kutupluluk ceza ve disiplin konusunda tek kutuplu ya da iki kutuplu sisteme göre daha belirsiz bir dünya anlamına geldiği için, devletler stratejik otonomilerini sağlama noktasında birden fazla bağımlılığını aynı anda yönetmek zorunda kalabilmektedirler (Luuk & Luc, t.y.). Bu çerçevede çok kutupluluğun belirsiz atmosferinde stratejik otonomiye sağlayabilmenin en iyi ve güvenilir yolu bağlanabilirliği sağlamak ile jeopolitik hesapların yönlendirdiği mega tehditlerin olası etkilerini minimuma indirgeyebilmektir (Lippert, Ondarza & Perthes, 2019).

Söz konusu kavramsal çerçevenin uluslararası siyasetteki pratik örnekleri oldukça fazladır. Bu bağlamda bu örneklerden bazılarına değinilerek, uluslararası sistemin yapısındaki dış politika davranışlarının stratejik otonomi ile bağıntısı ortaya konmak istemektedir. Stratejik otonomi devlet ya da uluslararası aktörlerin hedeflerinin bir toplamı ya da ifadesi anlamından çok daha fazlasına karşılık gelmektedir. Çalışmada ifade edilen örneklerden başka stratejik otonomi davranışı sergileyen devletler ya da uluslararası aktörler bulunmakla birlikte, söz konusu seçimler stratejik otonomi kavramını iyi açıklayan örnekler olduklarından dolayı tercih edilmişlerdir.

AB'nin stratejik otonomisi özellikle 1970'lerle birlikte artık örgütün ekonomik ve ticari bir kapsamın dışında görmesi ve işlev sahasının fazlaşmasına paralel olarak, güvenlik ve savunma politikalarında kendisini göstermektedir. Bu noktada AB supranasyonel bir yapılanma olarak savunma ihtiyacını karşılayabilmenin bağımlılık boyutunu NATO'dan sıyrılmaya dayandırmıştır. 1999'da gerçekleştirilen NATO zirvesinde sınırları çizilen söz konusu otonomi, AB'nin güvenlik ve savunma stratejilerinin geliştirilmesine ancak bunun NATO'dan bir ayrılmaya karşılık gelmeden ama ayrılma ihtimalini sağlayabilecek kapasitenin mümkün olmasına dayandırılmıştır ("NATO Press Release NAC-S(99)64—24 April 1999", t.y.). Bu çabalar daha sonraki gelişmelerle de doğrulanmaya devam etmiş, 2017 yılında Almanya Şansölyesi Merkel Avrupa'nın kendi kaderi konusunda bağımsızlığını ele alması gerektiğini vurgularken ("Angela Merkel", 2017), Fransa Cumhurbaşkanı Macron ise ABD'nin Ortadoğu'dan çekilme süreci ile NATO'nun beyin ölümünün gerçekleştiğini iddia etmiştir ("Nato alliance experiencing brain death, says Macron", 2019). AB Yüksek Temsilcisi Borell, hedefi daha da ileri

götürerek, güvenlik de dahil olmak üzere stratejik otonominin genişletilmesi gerektiğini vurgulamıştır (“Why European strategic autonomy matters | EEAS”, t.y.).

Stratejik otonominin AB'nin hedef ve stratejilerinde kendini göstermesi gibi, küresel siyasette giderek ağırlık ve önem kazanan BRICS gibi örgütlerin de temel hedefleri halinde olduğu söylenebilir. BRICS bünyesine 2024 yılı itibarıyla Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Etiyopya, İran ve Mısır gibi ülkeleri de katarak büyüme hızını artırırken, bu Dünya Ticaret Örgütü'nün yapılarına karşı oluşturulan benzer nitelikteki yapılar vasıtasıyla bağımlılık ilişkisini azaltmayı dedolarizasyon sürecini başlatmayı hedeflemektedir. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'ye alternatif olarak Yeni Kalkınma Bankası ve BRICS fonu kurulmuş olup, yeni üyelerle birlikte BRICS'e üye ülkelerin nüfusları toplamı Dünya'nın toplam nüfusunun %50'sine yakın bir rakamı ifade etmektedir. Küresel ekonomideki pay ise %30'luk bir dilime karşılık gelmektedir (Zaed, t.y.). Bu bağlamda BRICS'in dünya siyasetinde söz sahibi olabilmeye imkân tanıyan her unsura yatırım yapması ve özellikle de ekonomik ölçekte doların hegemonyasını kırmayı hedeflemesi stratejik otonomisi olarak ifade edilebilir.

Stratejik otonomi konusundaki diğer örneğimizi ise Hindistan oluşturmaktadır. Bağlantısızlar Hareketi'nin önemli bir gücü olsa da küresel siyasette değişen dengelerden faydalanma ve olası baskılara direnmek Hindistan'ın stratejik otonomisini oluşturmuştur. Bu amaçlar çerçevesinde Batı ile ilişkileri derinleştirme amacı içinde olduğu kadar, BRICS ve Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye olarak da otonomisini güçlendirmeye çalışmıştır (Wulf & Debiel, 2015). Ülke içindeki kalkınma farklılıklarının ortadan kaldırılarak herhangi bir zorlayıcı dile maruz kalmak istemeyen Hindistan, aynı zamanda Hint-Pasifik bölgesinde yaşanan ya da dozu artması muhtemel ABD-Çin rekabetinden zarar görme olasılığını düşürüp, artan nüfusuna paralel ekonomik ölçekte de söz sahibi bir ülke haline gelip uluslararası siyasette söz sahibi bir ülke olmayı hedeflemektedir (“Narendra Modi's illiberalism may imperil India's economic progress”, t.y.). ABD Çin'in karşısına Hindistan'ı dengeleme unsuru olarak çıkarmayı planlıyorsa da Hindistan hem bu düzenden fayda sağlama amacı güderken hem de Rusya ile silah ve enerji ticareti gibi konularda ilişkilerini derinleştiren bir aktör olarak görülmektedir (Kaura, 2019, s. 57).

SONUÇ

Bu çalışmada uluslararası sistemin, güç dengelerinde meydana gelen değişimlere paralel olarak, çok kutuplu bir yapıyı ifade ettiği temelinde, stratejik otonomi kavramının devletlerin söz konusu yeni sistemik vaziyet içerisinde dış politika davranışlarına anlam kazandırıp kazandıramayacağı sorunsallaştırılmıştır. Uluslararası sistem ABD'nin güç kaybı yaşamasının yanında kendisini tanımlayışındaki farklılık sebebiyle ve yeni güç odaklarının uluslararası siyasette söz

sahibi olmaları nedeniyle çok kutuplu bir mücadele alanına dönüşmüştür. Güç parametrelerinde yaşanan değişimler, devletlerin zorlayıcı durumlar karşısında ve geçmişten gelen bağımlılıkları merkezindeki politika davranışlarının ne olması gerektiği sorusunu beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada stratejik otonomi kavramının devletlerin yeni sistemik durumda dış politikalarını stabil ve devamlılık arz edecek şekilde yürütebilmelerinde temel motivasyon olarak değerlendirilebileceği ileri sürülmektedir.

Bu bağlamda öncelikli olarak değişime konu uluslararası sistemin ne olduğu gösterilmeye çalışılmış, ardından değişime sebep olan unsurların neler olduğu ifade edilmiş ve yeni uluslararası sistem olarak tanımlanan çok kutupluluk durumunun esasları ile devletlerin bu durumda öncelik vermeleri gereken ilkelerin neler olduğu üzerinde durulmuştur. Çok kutupluluk özellikle pandemi süreci ve Ukrayna-Rusya savaşı ile birlikte devletlerin kendi kendilerine yeterlilik durumunu sağlamak zorunda oldukları bir politik atmosfer olarak tanımlanmaktadır. Özellikle bu durum güç tanımlamasında devletlerin kendi başlarının çarelerine bakmaları gerektiği düsturunun daha fazla ön plana çıkmasına sebep olmuş ve bu aynı zamanda ulus-devletin yeniden uluslararası siyaset sahnesinin ana oyuncusu haline geldiği anlamını da içermiştir. Devletlerin liberal uluslararası sisteme “gömülü” destek vererek rıza boyutuyla görece etkisiz kaldıkları şartlar değişmiş ve devletler sistemin vazettiği çerçevede güvenlik ihtiyaçlarını bir kutup mantığındansa, çok boyutluluk merkezinde dengeleme esasları üzerine bina etmeye başlamıştır. Uluslararası sistemde devlet dışında kalan aktörlerin tamamen ortadan kalktığı gibi bir iddia doğru olmayacağı gibi, liberal uluslararası sistemin sac ayaklarını oluşturan yapıların etkisizleştiği görülmektedir. Bununla birlikte devlet dışında öne çıkan ve özü itibariyle tek kutuplu sistemin revizyona tabi tutulması iddiasında olan ve güç merkezi olma vasfını kazanma çabasındaki yeni ulus üstü unsurların da uluslararası siyaset sahnesinde yerini aldıkları bilinmektedir. Ancak bu durum da yine, çalışmada verdiğimiz örneklerde görüleceği gibi, esas itibarla devletlerin stratejik otonomilerinin kesişim noktalarının uluslararası yapıyı ortaya çıkardığı ya da onun gelişimine katkı sağladığına işaret etmektedir.

Buradan hareketle çok kutuplu uluslararası sistem olarak tanımladığımız uluslararası siyaset arenasını, batı ve onun hegemonyası sonrası bir durum olarak, batının dengelenme ya da var olan bağımlılıkların azaltılması noktasında devletlere dış politika davranışları konusunda stratejik otonomilerine yatırım yapmaları gereğini ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile çok kutupluluk atmosferinde devletlerin her nevi ihtiyaçlarını karşılayabilme ya da onları dengeleyebilmelerine imkân tanıyan dış politika vizyonu stratejik otonomi olarak görülmektedir. Zira sistemik düzeyde gerileyen bir batı gücünün yanında devletlerin gerek bundan fayda sağlama ve pozisyonlarını güçlendirme gerekse de var olan ilişkilerin düzeyini değiştirme niyetleri, çok kutupluluk merkezinde devletlerin birden fazla optimum seçeneği olduğu anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla devletler için zorlayıcı ancak doğru planlama ve ilişkilerin çok boyutlu bir kapsama dönüştürülmesi ile stratejik otonominin çıkarlarını sağlama ve onu maksimize etme imkânı veren bir karşılığı

bulunmaktadır. Çok kutuplu atmosferde devlet ve uluslararası aktör çeşitliliği ile güçler arasındaki makasın daha dar olması stratejik otonomi tercihinin uygulanabilirliğini sağlamaktadır. Stratejik otonomi uluslararası siyasetin gelişim seyri bağlamında batı hegemonyasına karşı bir dengeleme ve bağımlılık ilişkisinin azaltılması olarak görülse de, sistemin çok kutupluluğunun bir sonucu olarak herhangi bir devletin stratejik otonomisi batı ile ilişkileri derinleştirmekten de geçebilir. Bu noktada bu çalışma stratejik otonomi kavramının, çok kutuplu sistemde devletlerin ihtiyaçlarının temini konusunda uygun bir dış politika davranışı olduğunu iddia etmekte ve çok kutuplu sistemde devletlerin dış politikalarını açıklayıcı bir kavram olduğunu ileri sürmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. (t.y.). 23 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.coe-civ.eu/kh/a-global-strategy-for-the-european-unions-foreign-and-security-policy> adresinden erişildi.

Acharya, A. (2018). *Constructing Global Order Agency and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Alcaro, R. (2018). The Liberal Order and its Contestations. A Conceptual Framework. *The International Spectator*, 53 (1), 1-10. doi:10.1080/03932729.2018.1397878

Anadolu Ajansı. (2020, 17 Mart). Çin'den Trump'ın "Çin Virüsü" ifadesine tepki. 1 Ağustos 2022 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinden-trumpin-cin-virusu-ifadesine-tepki/1768935> adresinden erişildi.

Angela Merkel: Europe must take 'our fate' into own hands. (2017, 28 Mayıs). *POLITICO*. 26 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.politico.eu/article/angela-merkel-europe-cdu-must-take-its-fate-into-its-own-hands-elections-2017/> adresinden erişildi.

BBC. (2018, 14 Ekim). How chemical weapons have helped bring Assad close to victory. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-45586903> adresinden erişildi.

Biscop, S. (2018, 6 Temmuz). Letting Europe Go Its Own Way. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/france/letting-europe-go-its-own-way> adresinden erişildi.

Borell, J. (t.y.). How to revive multilateralism in a multipolar world? | EEAS. 9 Temmuz 2024 tarihinde https://www.eeas.europa.eu/eeas/how-revive-multilateralism-multipolar-world_en adresinden erişildi.

Brattberg, E. (2021). Middle Power Diplomacy in an Age of US-China Tensions. *The Washington Quarterly*, 44 (1), 219-238. doi:10.1080/0163660X.2021.1896136

Brooks, S. G. ve Wohlforth, W. C. (2023, 18 Nisan). The Myth of Multipolarity. *Foreign Affairs*, 102 (3). <https://www.foreignaffairs.com/united-states/china-multipolarity-myth> adresinden erişildi.

Buzan, B. ve Lawson, G. (2013). The Global Transformation: The Nineteenth Century and the Making of Modern International Relations¹: *The Global Transformation. International Studies Quarterly*, 57 (3), 620-634. doi:10.1111/isqu.12011

Cohen, R. (2016). Opinion | The Death of Liberalism. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2016/04/14/opinion/the-death-of-liberalism.html> adresinden erişildi.

Colgan, J. D. ve Keohane, R. O. (2017). The Liberal Order Is Rigged, 96(3), 36-44. <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2017-04-17/liberal-order-rigged> adresinden erişildi.

Cox, M. (2019). Nationalism, nations and the crisis of world order. *International Relations*, 33(2), 247-266. doi:10.1177/0047117819842306

Çakırca, B. (2021). Yoksulluk, Adaletsizlik ve BAskıya Bir Darbe Olarak Arap Baharı. *DARBELER.COM*. <http://darbeler.com/yoksulluk-adaletsizlik-ve-baskiya-bir-darbe-olarak-arap-bahari-burak-cakirca/> adresinden erişildi.

Daban, C. (2024). Uluslararası Güvenliği Sağlama Açısından Bir Yol Haritası: Sambi-Mandara Güvenlik Eylem Planı Örneği. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 114-133. doi:10.17218/hititsbd.1434743

de Graaff, N. ve van Apeldoorn, B. (2011). Varieties of US Post-Cold War Imperialism: Anatomy of a Failed Hegemonic Project and the Future of US Geopolitics. *Critical Sociology*, 37 (4), 403-427. doi:10.1177/0896920510379446

Duncombe, C. ve Dunne, T. (2018). After liberal world order. *International Affairs*, 94, 25-42. doi:10.1093/ia/iix234

Foot, R. (2019). Remembering the past to secure the present: Versailles legacies in a resurgent China. *International Affairs*, 95 (1), 143-160. doi:10.1093/ia/iyy211

Franke, U. (2021, 9 Aralık). The Power Atlas. *ECFR*. 20 Temmuz 2024 tarihinde <https://ecfr.eu/special/power-atlas/> adresinden erişildi.

Fukuyama, F. (2003). *Tarihin Sonu mu?* İstanbul: Vadi Yayınları.

Fukuyama, F. (2012, 1 Ocak). The Future of History. *Foreign Affairs*, 91 (1). <https://www.foreignaffairs.com/articles/2012-01-01/future-history> adresinden erişildi.

Glaser, C. L. (2019). A Flawed Framework: Why the Liberal International Order Concept Is Misguided. *International Security*, 43 (4), 51-87. doi:10.1162/isec_a_00343

Haass, R. (2017). World Order 2.0. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2016-12-12/world-order-20> adresinden erişildi.

Hu, F. ve Spence, M. (2017). Why Globalization Stalled: And How to Restart It. *Foreign Affairs*, 96 (4), 54-63. <https://www.jstor.org/stable/44823891> adresinden erişildi.

Ikenberry, G. J. (2009). *After victory. After Victory* içinde . Princeton University Press.

Ikenberry, G. J. (2011). The future of the liberal world order: Internationalism after America. *Foreign affairs*, 56-68.

Ikenberry, G. J. (2013). The Liberal International Order and Its Discontents. R. Friedman, K. Oskanian ve R. P. Pardo (Ed.), *After Liberalism? The Future of Liberalism in International Relations* içinde , Palgrave Studies in International Relations Series (ss. 91-102). London: Palgrave Macmillan UK. doi:10.1057/9781137303769_6

Ikenberry, G. J. (2018). The end of liberal international order? *International Affairs*, 94 (1), 7-23.

Ikenberry, G. J., Mastanduno, M. ve Wohlforth, W. C. (2009). Introduction: Unipolarity, State Behavior, and Systemic Consequences. *World Politics*, 61 (1), 1-27. <https://www.jstor.org/stable/40060219> adresinden erişildi.

Jahn, B. (2018). Liberal internationalism: Historical trajectory and current prospects. *International Affairs*, 94 (1), 43-61. doi:10.1093/ia/iix231

Kaarbo, J. (2019). A foreign policy analysis perspective on After Victory. *The British Journal of Politics and International Relations*, 21 (1), 29-39. doi:10.1177/1369148118791717

Kaplan Morton A. (1968). Systems Theory and Political Science. *Social Research*, 35 (1), 30-47. <https://www.jstor.org/stable/40969897> adresinden erişildi.

Kaura, V. (2019). Deepening Relationship between Russia and China: Implications for India in an Era of Strategic Uncertainty. *Indian Journal of Asian Affairs*, 32 (1/2), 49-66. <https://www.jstor.org/stable/26902685> adresinden erişildi.

Lippert, B., Ondarza, N. von ve Perthes, V. (Ed.). (2019). *European strategic autonomy: Actors, issues, conflicts of interests*. SWP Research Paper (C. 4/2019). Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik -SWP- Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit. doi:<https://doi.org/10.18449/2019RP04>

Luuk, M. ve Luc, K. (t.y.). How to 'open' Strategic Autonomy. *Clingendael*. 23 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.clingendael.org/publication/how-open-strategic-autonomy> adresinden erişildi.

Macikenaite, V. (2020). China's economic statecraft: The use of economic power in an interdependent world. *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 9 (2), 108-126. doi:10.1080/24761028.2020.1848381

Mapping a Multipolar World. (2023). *Morgan Stanley*. 7 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.morganstanley.com/ideas/multipolar-world-global-strategy> adresinden erişildi.

Martin, F. (2023, 17 Kasım). Breakingviews—Multipolar world opens up surprising safe havens. *Reuters*. <https://www.reuters.com/breakingviews/global-markets-breakingviews-2023-11-17/> adresinden erişildi.

Mazarr, M. J. (2017). The Once and Future Order. <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-12-12/once-and-future-order> adresinden erişildi.

Mearsheimer, J. J. (2019). Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order. *International Security*, 43(4), 7-50. doi:10.1162/isec_a_00342

Mukherjee, R. (2020). Chaos as opportunity: The United States and world order in India's grand strategy. *Contemporary Politics*, 26 (4), 420-438. doi:10.1080/13569775.2020.1777040

Narendra Modi's illiberalism may imperil India's economic progress. (t.y.). *The Economist*. <https://www.economist.com/leaders/2024/01/18/narendra-modis-illiberalism-may-imperil-indias-economic-progress> adresinden erişildi.

Nato alliance experiencing brain death, says Macron. (2019, 7 Kasım). <https://www.bbc.com/news/world-europe-50335257> adresinden erişildi.

NATO Press Release NAC-S(99)64—24 April 1999. (t.y.). 26 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-064e.htm> adresinden erişildi.

Niblett, R. (2016). Liberalism in Retreat. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2016-12-12/liberalism-retreat> adresinden erişildi.

Nye, J. S. (2010). The Future of American Power: Dominance and Decline in Perspective. *Foreign Affairs*, 89 (6), 2-12. <https://www.jstor.org/stable/20788711> adresinden erişildi.

Nye, J. S. (2017). Will the Liberal Order Survive? <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-12-12/will-liberal-order-survive> adresinden erişildi.

Nye, J. S. (2019). The rise and fall of American hegemony from Wilson to Trump. *International Affairs*, 95 (1), 63-80. doi:10.1093/ia/iyy212

Odeh, N. (2021). ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi: Liberal Düzenin Düşüşünün Son Kanıtı. *Al Sharq Stratejik Araştırma*. <https://research.sharqforum.org/tr/2021/10/12/abdnin-afganistandan-cekilmesi-liberal-duzenin-dususunun-son-kaniti/> adresinden erişildi.

Patrick, S. M. (2017). Trump and World Order: The Return of Self-Help. *Foreign Affairs*, 96 (2), 52-57. <https://www.jstor.org/stable/44821706> adresinden erişildi.

Pinheiro, L. ve Lima, M. R. S. de. (2018). Between Autonomy and Dependency: The Place of Agency in Brazilian Foreign Policy. *Brazilian Political Science Review*, 12, e0003. doi:10.1590/1981-3821201800030003

Posen, A. S. (2022, 17 Mart). The End of Globalization? *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2022-03-17/end-globalization> adresinden erişildi.

Posen, B. R. (2018). The Rise of Illiberal Hegemony. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2018-02-13/rise-illiberal-hegemony> adresinden erişildi.

Rosenberg, J. ve Boyle, C. (2019). Understanding 2016: China, Brexit and Trump in the history of uneven and combined development. *Journal of Historical Sociology*. doi:10.1111/JOHS.12217

Russell, R. ve Tokatlian, J. G. (2003). From Antagonistic Autonomy to Relational Autonomy: A Theoretical Reflection from the Southern Cone. *Latin*

American Politics and Society, 45(1), 1-24. doi:10.1111/j.1548-2456.2003.tb00230.x

Singer, J. D. (1961). The Level-of-Analysis Problem in International Relations. *World Politics*, 14 (1), 77-92. doi:10.2307/2009557

Speech at Davos 2022 by Olaf Scholz, Chancellor of Germany. (2022, 26 Mayıs). *World Economic Forum*. 9 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.weforum.org/agenda/2022/05/olaf-scholz-speech-to-davos-2022-in-full/> adresinden erişildi.

Stokes, D. (2018). Trump, American hegemony and the future of the liberal international order. *International Affairs*, 94 (1), 133-150. doi:10.1093/ia/iix238

Taggart, J. ve Abraham, K. J. (2024). Norm dynamics in a post-hegemonic world: Multistakeholder global governance and the end of liberal international order. *Review of International Political Economy*, 31 (1), 354-381. doi:10.1080/09692290.2023.2213441

The Economist. (2009, 26 Şubat). Barack Obama's ambitious budget is unveiled. *The Economist*. 25 Temmuz 2022 tarihinde <https://www.economist.com/united-states/2009/02/26/a-credible-budget> adresinden erişildi.

The White House. (2021a, 20 Şubat). Remarks by President Biden at Pfizer Manufacturing Site. *The White House*. 19 Temmuz 2024 tarihinde <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/02/19/remarks-by-president-biden-at-pfizer-manufacturing-site/> adresinden erişildi.

The White House. (2021b, 31 Ağustos). Remarks by President Biden on the End of the War in Afghanistan. *The White House*. 5 Ağustos 2022 tarihinde <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/08/31/remarks-by-president-biden-on-the-end-of-the-war-in-afghanistan/> adresinden erişildi.

Tickner, A. B. (2014). Autonomy and Latin American International Relations Thinking. *Routledge Handbook of Latin America in the World* içinde . Routledge.

Tocci, N. (t.y.). European Strategic Autonomy: What It Is, Why We Need It, How to Achieve It.

Wagdy, A. (2022, 17 Ekim). A "Multipolar World": A Transformation in the Global System. *Modern Diplomacy*. 7 Temmuz 2024 tarihinde <https://moderndiplomacy.eu/2022/10/17/a-multipolar-world-a-transformation-in-the-global-system/> adresinden erişildi.

Walt, S. M. (2020). The Realist's Guide to the Coronavirus Outbreak. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2020/03/09/coronavirus-economy-globalization-virus-icu-realism/> adresinden erişildi.

Waltz, K. N. (2015). The origins of war in neorealist theory. *Conflict After the Cold War* içinde (ss. 110-116). Routledge.

Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Why European strategic autonomy matters | EEAS. (t.y.). 26 Temmuz 2024 tarihinde https://www.eeas.europa.eu/eeas/why-european-strategic-autonomy-matters_en adresinden erişildi.

World Development Indicators | DataBank. (2019). 20 Temmuz 2024 tarihinde <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> adresinden erişildi.

Wulf, H. ve Debiel, T. (2015). India's 'Strategic Autonomy' and the Club Model of Global Governance: Why the Indian BRICS Engagement Warrants a Less Ambiguous Foreign Policy Doctrine. *Strategic Analysis*, 39 (1), 27-43. doi:10.1080/09700161.2014.980550

Yurdusev, A. N. (1993). "Level of Analysis" and 'Unit of Analysis': A Case for Distinction. *Millennium*, 22 (1), 77-88.

Zaed, A. (t.y.). ORSAM-Ortadoğu Araştırmaları Merkezi. *ORSAM-Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*. 24 Temmuz 2024 tarihinde <https://orsam.org.tr/tr/brics-ortadoguda-genisliyor-kutuplasma-mi-ekonomik-rekabet-mi/> adresinden erişildi.

Zubaida, S. (2011). The "Arab spring" in historical perspective. *openDemocracy*. 27 Temmuz 2022 tarihinde <https://www.opendemocracy.net/en/arab-spring-in-historical-perspective/> adresinden erişildi.